

עמיחי נחשון

"ואהבת עולם אהבתיך" (ירמיה לא, ב)

תוקפו של רעיון 'בכורת ישראל' בעת חורבן בית המקדש הראשון

מבוא

רעיון 'בכורת ישראל' מהווה הסבר ליתרון של עם ישראל על אומות העולם. עם ישראל מדומה לבכורו של ה' בדברי משה אל פרעה: "בני בכורי ישראל" (שמות ד, כב). על פי האמור במזמורי תהלים, היחס שבין ה' לבין המלך דומה ליחס שבין אב לבן בכור שהוא עליון על אחיו: "אף אני בכור אתנהו עליון למלכי ארץ" (תהלים פט, כח).¹ בחברה הישראלית הקדומה חובה היה לכבד את הבכור,² על כן הביטוי "בכורי ישראל"

* מאמר זה בחלקו מעובד מתוך עבודתי: ע' נחשון, הדרישות של ה' מן הנוכרים בספרות ההיסטוריוגרפית ובספרות הנבואה במקרא, עבודת דוקטור באוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ג.

1 ראו דברים כו, יט: "ולתתך עליון על הגוים אשר עשה". וראו גרינספן – F. Greenspahn, *The Preeminence of Younger Siblings in the Hebrew Bible – When Brothers Dwell Together*, Oxford: Oxford University Press, 1994, p. 20 – טענתו היא כי משמעות הכתובים בתהלים פט, כח, ובדברים כו, יט, היא זהה.

2 כתובים רבים מתארים את יתרון הבכור על אחיו. יתרונו הוא בנחלתו הכפולה (דברים כא, יז), מנהיגותו וכבודו. המנהג המתואר בסעודה של יוסף עם אחיו: "וישב לפניו הבכור כבכרתו והצעיר כצערתו" (בראשית מג, לג), מעיד על המעמד שיש לבכור בקרב אחיו. בתלמוד באה דרשה על האות וי"ו בכתוב: "כבד את אביך ואת אמך" (שמות כ, יב): וי"ו יתירה – לרבות את אחיך הגדול" (כתובות קג, ע"א). במקרים רבים הבכור יורש את המלוכה אם אביו הוא מלך, כפי שמסופר על יהושפט: "ואת המלוכה נתן ליהורם כי הוא הבכור" (דה"ב כא, ג). על מעמד הכבוד של הבכור ומנהיגותו במסגרת המשפחה בישראל בתקופת המקרא ולאחריה, וכן בתרבויות אחרות ראו אצל נ' רובין,

בדברי ה' אל פרעה משמעו הוא שכשם שהאחים נחותים בדרגתם מהבכור וכל הבנים סרים למרותו של אבי המשפחה, כך עם ישראל הוא עליון על כל העמים (והמצרים בתוכם) וכל בני האדם סרים למרותו של ה'. יוצא מכך שפרעה חייב להישמע למשה ולאחרון שהם שליחי ה', כשם שאח חייב להישמע לבכור הממלא את שליחות האב, והיה עליו לשחרר את הישראלים מעבדות ולכבדם, זאת כדי שיוכלו לעבוד את ה' בנאמנות: "שלח את בני ויעבדני" (שם, כד).³ עולה מכאן, שקרבה ונאמנות לה' קשורים לעיצוב מעמד מיוחד לעם ישראל, מעמד המקנה לו ברכה והגנה. הקשר בין נאמנות לה' לבין ברכה והגנה המוענקים מה' מצדיק את ברכת ה' לאברהם ולעם היוצא ממנו:⁴ "ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום

"למשמעותו החברתית של הבכור במקרא", בית מקרא, לג (תשמ"ח), עמ' 155–170; י' שביב, "בכורה או בחירה", מכלול, א (תשנ"א), עמ' 5–12; ג' ברין, סוגיות במקרא ובמגילות, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשנ"ד, עמ' 53–56.

3 פעמים רבות בסיפור מוסבר כי שחרור עם ישראל מעול המצרים נועד לעבוד את ה': "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוהים על ההר הזה" (שמות ג, יב); "שלח את עמי ויחגו לי במדבר" (שם, ה, א). וראו עוד שם, ז, כו; ח, טז; ט, א, יג; יג.

4 בברכת ה' לאברהם מופיע ייעוד ההגנה עליו ועל העם היוצא מחלציו מאויביו: "ואברכה מברכך ומקלך אאור" (בראשית יב, ג). אברהם והעם היוצא ממנו הם בני חסותו של ה' וחסונים מביזוי וממעשי איבה. דומה הדבר לנוסח ברית חסות בין שופילוליומה מלך חת לבין ניקמדו מלך אוגרית שבה נאמר: "היה זהה לי אויבי הוא אויבך וחברי הוא חבריך". ראו תעתיק הכתובת אצל: J. Nougayrol, *Le Palais Royal D'Ugarit*, IV, Paris: impr. Nougayrol, 1956, p. 36. ראו שם, מכתב 17.132, שורות 10–13. תרגום הכתובת לעברית נעשה על ידי, בעקבות הנוסח המופיע אצל F. C. Fansham, "Clauses of Protection in Hittite Vassal – Treaties and the Old Testament", *Vetus Testamentum*, 13 (1963), pp. 141–142. תרגם פסקה זו לאנגלית ועמד על משמעותה המדינית. דומים לכך דברי ה' בספר שמות: "ואיבתי את איבך וצרתי את צריךך" (כג, כב), וראו גם תהלים קלט, כא. נוסחה דומה לכך מופיעה במקרא בהקשר מדיני בתוך דברי יהושפט מלך יהודה אל אחאב ויהורם מלכי ישראל: "כמוני כמוך כעמי כעמך כסוסי כסוסיך" (מל"א כב, ד; מל"ב ג, ז; בנוסח דה"ב יח, ג, מופיע: "כמוני כמוך וכעמך עמי ועמך במלחמה"). מתאים הדבר לאמור בספרי דבי רב: מחברת ראשונה, ספרי על במדבר וספרי זוטא: עם חלופי גרסאות והערות (מהדורות

ונברכו בו כל גויי הארץ כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו" (בראשית יח, יח–יט). מתאימים לכך דברי ה' המקדימים את מתן תורה והמציבים תנאי למעמדו המיוחד: "ועתה אם שמע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי"⁵ ותוצאת התנאי היא: "והיתם לי סגולה מכל העמים" (שמות יט, ה).⁶ אופנהימר טוען, כי המושג היות עם ישראל "עם סגולה" (שמות יט, ה) המופיע בסמיכות לצווים לשמור על הברית והתורה, "הבכורה של עם ישראל ביחס לעמים בהיותו עם בחירתו של הקדוש ברוך הוא העובד אותו כפי שעבד עובד את אדוניו".⁷

ח"ש הורוויץ, לייפציג תרע"ז, ירושלים: ד"צ אופסט מ. מונזון, תשכ"ו, עמ' 267, שורות 6–7: "ויפוצו אויביך וינוסו משנאיך (במדבר יא, לה) – ...אלא כל שהוא אויב ושונא לישראל כאילו הוא אויב ושונא למקום". רעיונות דומים, ללא אזכור הברית, קיימים בפרשנות המסורתית על ברכת ה' לאברהם (בראשית יב, ג). ראו פירוש רבי יוסף בכור שור, בתוך: מקראות גדולות הכתר (בעריכת מ' כהן, רמת גן תשנ"ז), ספר בראשית, א, עמ' 123: "אהב אוהביך ואשנא משנאיך כלומר: לא תתן ללבך לאמר: אין לי קרוב וגואל בארץ, ואם ישנאי אדם ויבקש לי רעה מי יעמוד כנגדו?... ואני אהיה לך לאהוב ולגואל". וראו גם פירוש ר' חזקיה בן מנוח (חזקוני), בתוך: מקראות גדולות תורת חיים (ירושלים תשמ"ז), בראשית, א, עמ' קנא: "אל תחשוב בלבך לומר אין לי קרוב וגואל בארץ כי אני אוהביך אאהב ומשנאיך אשנא".

5 הצבת התנאי למעמדו המיוחד של עם ישראל נפוץ מאוד במקרא. דוגמות אחדות לכך: "אם בחקותי תלכו אות משפטי תשמרו ועשיתם אותם ונתתי גשמיכם בעתם..." (ויקרא כו, ב–ג); "והיה אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך לשמר לעשות את כל מצותיו אשר אנכי מצוה אתכם היום ונתנך ה' אלהיך עליון על כל גויי הארץ..." (דברים כח, א–יד). ראו עוד שמ"א יב, כ–כג; ישעיה א, יט; ירמיה יא, א–ה ועוד.

6 עם ישראל הנאמן לברית עם ה' יהיה "עליון על כל הגוים אשר עשה לתהלה ולשם ולתפארת" (דברים כו, יט). ראו גם דברים כח, י–ג. על הלאומיות הישראלית ראו הדיון אצל S. Grosby, "The Chosen People of Ancient Israel and the Occident: Why Does Nationality Exist and Survive?", in: idem, *Biblical Ideas of Nationality Ancient and Modern*, Winona lake: Eisenbrauns, 2002, pp. 50–92.

7 ב' אופנהימר, "סגולה, עם סגולה", בתוך: הנ"ל, הנבואה הקדומה בישראל, ירושלים: מאגנס, תשמ"ד (תוספת למהדורה השנייה), עמ' 351. ההקשר כאן וכן בדברים ז, ו; יד, ב; כו, יח; מלאכי ג, יז. בתהלים קלה, ד, ההקשר

לאור האמור לעיל, מסתמן לכאורה קשר לוגי בין הדבקות של העם אל ה' כתנאי אולטימטיבי למימוש רעיון 'בכורת ישראל'. אולם מתוך עיון בנבואות יחזקאל ועובדיה הקשורות לאירוע חורבן בית המקדש הראשון (שנדון בהן להלן), נאכף רעיון בכורת ישראל על העמים. כלומר, יש תוקף לבכורת ישראל גם בעידן שבו מתואר משבר במערכת היחסים בין ה' לעמו. עניין זה מעלה קושי, שכן מימוש רעיון זה, בעת ביצוע העונש על ידי ה' על חטאים חמורים מאוד, מכיל השפלה לאומית: "והיית למשל ולשנינה בכל העמים אשר ינהגך ה' שמה" (דברים כח, לז).⁸ תכלית מאמר

"סגולתו" קשור לקריאה לזמר לה' (שם, ג). אופנהימר טוען כי משמעות המושג "סגולה", הוא "וסאל". לדבריו, המשמעות התיאופוליטית העולה מכך היא כבוד רב, שכן הזכות להיות קרובים לה' מעניקה סטטוס ייחודי רם. דומה הדבר לציון אידאת הייעוד המיוחד של עם ישראל באחרית הימים: "וידעו הגוים כי אני ה' מקדש את ישראל בהיות מקדשי בתוכם לעולם" (יחזקאל לז, כח). וראו גם שם, לט, ז: "וידעו הגוים כי אני ה' קדוש בישראל". במאמר שכתב לאחר מכן – "רעיון בחירת ישראל במקרא", בתוך: ש' אלמוג ומ' הד (עורכים), רעיון הבחירה בישראל ובעמים, ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשנ"א, עמ' 20, הוסיף שהמחויבות של עם ישראל אל ה' דומה לתביעה של אדון כלפי וסאל, אולם מקראות רבים מוסיפים "מימד רגשי – סובייקטיבי הלקוח ממערכת היחסים בין אב לבנו". ראו על כך ועל עניינים נוספים הקשורים לכך אצל ב' הלפרין, "בחירת ישראל במקרא – תולדותיה ומגמותיה", בתוך: ב"צ לוריא (עורך), ספר ד"ר ברוך בן יהודה – מחקרים במקרא ובמחשבת ישראל, תל אביב: החברה לחקר המקרא בישראל, תשמ"א, עמ' 353–374, ואצל מ' גרינברג, "בין ישראל לעמים: בעיה בהטמעת המורשת", טורא, ד (תשנ"ו), עמ' 9–17, וכן אצל P. C. Beentjes "Holy People: The Biblical Evidence", in: M. Poorthuis & J. Schwartz (eds.), *Jewish and Christian Perspective on Religious – A Holy People Communal Identity*, Leiden, Boston: Brill, 2006, pp. 3–15 בהקשר אקטואלי כתב על כך ז' ויסמן, "המקרא והחיפוש אחר ייחודנו הלאומי בתרבות פלורליסטית", בתוך: י' פרידלנדר, ע' שביט, א' שגיא (עורכים), הישן יתחדש והחדש יתקדש – על זהות, תרבות ויהדות – אסופה לזכרו של מאיר איילי, תל-אביב: הילל בן חיים, תשס"ה, עמ' 70–78.

8 על פי נוסחות הברית הכתובות בתורה, הישראלים יירטעו ("מורך לב") מאויביהם (ויקרא כו, לו), תבוסתם תהיה מוחצת (שם, לז–לט), הם יוגלו וישועבדו יעבדו את הגויים ברעב, בצמא, בעירום ובחוסר כול (דברים כח, מח–סח). בספר דברים מובאים דברי הנוכרים אשר יבואו מארץ רחוקה, וכל הגויים שיצפו בעונשם של

זה היא לבאר אפוא את התפיסה המופיעה במקרא באשר לענישה האלוהית ולהבהיר כי הענישה המלווה בהשפלה לאומית על ידי הגויים בעת משבר החורבן אינה סותרת את רעיון 'בכורת ישראל'.⁹

נבואות יחזקאל ועובדיה

יחזקאל ועובדיה עוסקים במוראות החורבן באמצעות פירוט רב של חטאים כלפי ה'.¹⁰ נוסף לכך, יש בנבואותיהם ייעודי פורענות חמורים לגויים שפגעו בכבודם של אנשי יהודה בעת החורבן. גינוי העמים הפוגעים בכבוד עם ישראל החוטא שאינו נאמן לברית עם ה', מצריך הסבר לשומעי לקחיהם כאז כן עתה.

בנבואת יחזקאל נגד העמונים מופיע אפיון לעגם של העמונים: "יען מחאך יד ורקעך ברגל ותשמח בכל שאטך בנפש אל אדמת ישראל" (כה), (ו).¹¹ על פי כתובים אחדים, מחיאת היד, הזזה להכאת הכף, היא מעשה

הישראלים יאמרו: "על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת" (שם, כט, כא; כג). רעיון זה מופיע גם במל"א ט, ז; מל"ב כב, יט; ירמיה כד, ט; כה, יח; מד, ח; יחזקאל ה, יד-טו; יב, טז; טז, לז; לט, מד-מה, ועוד; זכריה ח, יג.

9 אודות הקשר בין ה' לעם בתקופת הגלות ראו לאחרונה, ב' עורד, "מגיד מראשית אחרית (ישעיה מ"ו 10) – גאולה אחר גלות", בית מקרא, נב (תשס"ז), עמ' 36. לדבריו, הברית הנצחית של ה' כלפי עם ישראל בתקופת הגלות מכונה 'ברית ראשונים' (ויקרא כו, מה), ו' ברית עולם לא תשכח' (ירמיה נ, ה). דבריו אלו מופיעים בתוך סקירתו המקיפה אודות האמונות והדעות של הנביאים אודות גלות וגאולה (שם, עמ' 34-40). מטרת מאמר זה היא להציע הסבר מנומק לתופעה זו.

10 נימוק החורבן בפי נביאים כענישה על חטאי העם אל ה' הוא מן המפורסמות. רעיון זה הוא נושא עיקרי בנבואת יחזקאל בחלק הראשון של ספרו (פרקים א-כד). עובדיה מזכיר את החורבן בפסוק יא: "ביום עמדך מנגד ביום שבות זרים חילו ונכרים באו שערו ועל ירושלם ידו גורל". חלקו של אדום באירוע זה והעונש הצפוי לו בשל כך הוא המסר העיקרי בנבואתו.

11 מ"צ קדרי (מלון העברית המקראית – אוצר לשון המקרא מאלף ועד תיו, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, תשס"ו, עמ' 1066) מקשר בין כתובים אלו לשורש שו"ט, שמשמעו: בוז ותיעוב. בנבואות יחזקאל המשמע של המושג הוא חרפה ("השאות" – טז, נז) המכאיבה כקוצים ("השאים" – כח, כד; כו). ראו אצל ר' כשר, יחזקאל עם מבוא ופירוש, א', ירושלים: מגנס, תשס"ד, עמ' 344, בפירושו ליחזקאל טז, נז. הביטוי "שאט נפש" מלמד כי הבוז נעשה בהתלהבות

המבטא שמחה באירוע חגיגי: "ויכו כף ויאמרו יחי המלך" (מל"ב יא, יב).¹² על כן ניתן לומר כי הכאת הכף והרגל הם מעשי השמחה של העמונים, והם מבטאים את שמחתם הרבה של העמונים בחורבנה של ירושלים ובגלות יהודה: "ואל בית יהודה כי הלכו בגולה" (כה, ג), ומהווים הבעה של לעג.¹³

סמוך לנבואה זו יחזקאל מגנה את המואבים ואת האדומים שקראו

רבה המלווה לעתים במחיאית יד וברקיעת רגל (כה, ו) ו"בשמחת כל לבב בשאט נפש" (לו, ה); לעגם של הפלשתים נכתב בלשון דומה: "וינקמו נקם בשאט בנפש למשחית איבת עולם" (שם, טו), והוא מביא עליהם, על פי נבואת יחזקאל, הכרתה ונקמות גדולות (שם, טז–יז).

12 דומה לכך הדימוי בישעיה נה, יב: "וכל עצי השדה ימחאו כף". וראו גם תהלים מז, ב; צח, ח. ביחזקאל ו, יא, מעשה זה מבטא צער. הסבר זה אינו מתיישב עם ההקשר של נבואת יחזקאל (כה, ו). אין זה סביר שיחזקאל מוכיח את העמונים על השתתפותם בצערם של אנשי יהודה על חורבנה של ירושלים.

13 לעתים ספיקת הכפיים היא התייחסות שניונית של אומות לאירועים. כך הדבר בנבואת נחום על חורבן נינוה: "כל שמעי שמעך תקעו כף עליך כי על מי לא עברה רעתך תמיד" (ג, יט). על פי דברי נחום, הניצולים מרשעותם של האשורים שמחים כי נינוה חרבה. דומה הדבר לספיקת כפים כאשר שומעים שמועת חורבן: "ספקו עליך כפים כל עברי דרך שרקו ויניעו ראשם על בת ירושלים" (איכה ב, טו). דומה לכך: איוב כז, כג. כן מסופר על בלק ששמע את בלעם מברך את ישראל. לדידו זוהי שמועה רעה, ועליה ספק את כפיו (במדבר כד, י). על היבטים מדיניים וספרותיים הנלמדים מהתייחסות שניונית, עסקתי בהרחבה במאמרי: A. Nachshon, "References to Secondary Nations in Prophetic and Poetic Biblical Literature", *Jewish Political Studies Review*, 16 (2004), pp. 9–36. במיוחד עמ' 21. בנבואת יחזקאל מובאת הכאת הכף בהקשר אחר: כמעשה סמלי המבטא חורבן והשמדה: "הנבא והך כף אל כף ותכפל חרב שלישתה" (כא, יט). וראו גם שם, כב, יג. על המשמעויות השונות של הכאות הכפיים בישראל ובמזרח הקדום, ראו אצל N. S. Fox, "Clapping Hands as a Gesture of Anguish and Anger in Mesopotamia and in Israel", *The Journal of the Ancient Near Eastern Society*, 23 (1995), pp. 49–60. ואצל K. G. Friebel, *Jeremiah's and Ezekiel's Sign Acts* (JSOTS 283), Sheffield: Sheffield Academic Press, 1999, pp. 254–257.

תגר על רעיון הבחירה של עם ישראל.¹⁴ בלוק ביאר כי התנגדותם לכך נחשבת מרידה בסמכות ה' להעניק לעמו מעמד מיוחד.¹⁵ העמים הללו שמחים על חורבן הישראלים שניזוקו ככל שכניהם: "ככל הגוים בית יהודה" (יחזקאל כה, ח).

על פי נבואות יחזקאל, עונשם של המבזים הוא ביזה והכרתה מן העמים (שם, ד-ו; ט-יא).¹⁶

בנבואת יחזקאל יש גינוי לדברי הלעג של הצורים: "יען אשר אמרה צר על ירושלים האח נשברה דלתות העמים נסבה אלי אמלאה החרבה" (כו, ב). ר' אליעזר מבלגנצי טען כי הדלת מסמלת כוח מדיני, כדברי ישעיהו על כורש: "לפתוח לפניו דלתים ושערים לא יסגרו" (ישעיה מה ב).¹⁷ הצורים שמחים כי חוסנה המדיני הכלכלי של ירושלים נגוז,¹⁸ והם יוכלו ליהנות ממונופול כלכלי אזורי. על פי נבואת יחזקאל צפויים חרפה וחורבן לצורים כגמול על לעגם לירושלים ולגולים (שם, כו ז-כא).¹⁹ גרינברג טוען, כי הכפירה של העמים הללו

14 דברי מואב אלו דומים להשקפה העממית שהייתה נחלת העם ואשר לה התנגד יחזקאל: "אשר אתם אומרים נהיה כמשפחות הארצות לשרת עץ ואבן" (יחזקאל כ, לב).

15 D. I. Block, *The Book of Ezekiel Chapters 25–48*, Grand Rapids: Eerdmans, 1998, p. 20.

16 בנבואה זו (יחזקאל כה, ז; ט; יג), ובנבואה הסמוכה על צור (שם, כו, ג), ייעודי הפורענות נפתחים במילה "לכן". משמע מילה זו בהקשרה הוא זיקה בין חטאם (ביזוי הישראלים) לבין העונש המיועד. על הדמיון בין שתי הנבואות ראו ר' כשר, יחזקאל עם מבוא ופירוש (מקרא לישראל), ירושלים: מאגנס, תשס"ד, ב, עמ' 514, בפירושו ליחזקאל כו, ב.

17 ר' אלעזר מבלגנצי, מקראות גדולות הכתר (בעריכת מ' כהן, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, תש"ס), עמ' 173, בפירושו ליחזקאל כו ב. כך פירש גם M. Greenberg, *Ezekiel, 21–37*, Garden City: Doubleday, 1996, p. 530.

18 צימרלי – W. Zimmerli, *A Commentary on the Book of the Prophet Ezekiel Chapters 25–48* (trans. by R. E. Clements and J. D. Martin, Philadelphia: Fortress, 1983, p. 34) – מסביר כי הלעג של הצורים מתייחס לפער הכלכלי והמדיני, בין ירושלים בימי גודלה ותפארתה (ימי דוד ושלמה), לבין מצבה השפל בעת חורבנה.

19 על הקשרה ההיסטורי של נבואה זו ראו בהרחבה אצל בוד: K. J. Budd,

בייחודם של הישראלים, נובעת ממצבם השפל של הישראלים בעת החורבן.²⁰

עובדיה מגנה את האדומים הלועגים לחורבן בירושלים: "ואל תרא ביום אחיך ביום נכרו ואל תשמח לבני יהודה ביום אבדם ואל תגדל פיך ביום צרה. אל תבוא בשער עמי ביום אידם אל תרא גם אתה ברעתו ביום אידו" (עובדיה, יא–יב). הראייה באסון האויב,²¹ שמשמעה שמחה בניצחון ובוז למנוצחים, ממחישה לרואה כי האויב ניזוק. דבר זה מביא לו שמחת ניצחון (הגדלת הפה),²² ועל כן הוא שמח בנפילת יהודה (שמח לאיד).²³ התנהגות זו היא רכיב בהאשמה של עובדיה אל האדומים, ולדעת בותה, אף רכיב מרכזי.²⁴ לפי נבואת עובדיה, בית

"Prediction and Foreknowledge Ezekiel's against Tyre", *Tyndale Bulletin*, 56 (2005), pp. 25–41

20 מ' גרינברג, "המובאות בספר יחזקאל", בית מקרא, יז (תשל"ב), עמ' 772. דומה הדבר ללעג שמזכיר יואל: "למה יאמרו בעמים איה אלוהיהם" (ב, יז). וראו מיכה ז, י; תהלים מב, ד; יא; קטו, ב, ועוד.

21 ראו גם ישעיה סו, כד; מיכה ד, יא; ז, י; תהלים כב, יח; נד, ט; נט, יא; קיב, ח; קיח, ז. ראבה – P. R. Raabe, *Obadiah*, New York: Doubleday, 1996, p. 178 – טוען כי דברי האדומים בקינה בספר תהלים "האמרים ערו עד היסוד בה" (קלז, ז) היא דוגמה ללעג מול מפלה (המכונה במקראות 'ראייה בשונאים').

22 בתהלים לה, כא, יש ביטויים הדומים לנאמר בנבואת עובדיה: "וירחיבו עלי פיהם אמרו האח האח ראתה עינינו". ראו שם, כו. ביחזקאל פרק לה הגדלת הפה (פס' יג), מכונה בהמשך דברי הנבואה "כשמחתך" (שם, טו). גם חנה אומרת: "רחב פי על אויבי" (שמ"א ב, א). על כך ראו י' אבישור, "עובדיה", בתוך: הנ"ל (עורך), עולם התנ"ך, תל אביב: רביבים, תשנ"ד, עמ' 208.

23 שמחה לאיד היא שמחה כאשר חוזים במפלה של האויב. שמחה זו מגונה במשלי יז, ה: "שמח לאיד לא ינקה", ושם, כד, יז: "בנפל אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך".

24 P. J. Botha, "Social Values in The Book of Obadiah", *Old Testament Essays*, 16 (2003), pp. 581–597. וראו שם, בדיון על הפסוק הנדון, עמ' 585, הערה 15, וכן ראו שם במפורש בפתיחת דברי הסיכום, בעמ' 596: "Trough an analysis of the social context of Obadiah, it was established that the audience of the book had a common desire to see that Edom punished and shamed in the international arena and that Israel's honor is restored"

ישראל ובית יוסף יילחמו באדומים: "ולא יהיה שריד לבית עשו" (יז–יח).

על פי הנבואות שהובאו לעיל, החובה לכבד את עם ישראל היא חובה קבועה, השרירה וקיימת אף בזמן שבו עם ישראל נידון על פי המשפט האלוהי להשפלה לאומית.

עיון בנבואות אלו מעלה קושי: אלמלא הנבואות הללו ייתכן היה לומר שיעוד החרפה המדינית לעם ישראל החוטא מהווה היתר אלוהי לאומות הללו להימנע משמירה על כבודם של ישראל. לאור זאת, תמוה הקצף האלוהי על העמים המבזים את עם ישראל. מדוע יש זעם אלוהי ויעודי ענישה לנכרים על הלעג והביזיון שהם מפנים לעם ישראל בעת החורבן?

ההסבר המוצע

כדי לבאר את הקושי האמור נדמה בין תפיסת הנביאים יחזקאל ועובדיה לבין רעיון ה'קללה'. זאת מכיוון שהשפל המדיני של עם ישראל בעת החורבן מוגדר על פי ה'ברית' בדברים (יא, כו–כח; כז, יא–כח סט; ל, א) ויהושע (ח, לד) 'קללה אלוהית'. בדיקה של תפיסת המקללים 'בשם ה' (בסיוע אלוהי)²⁵ (מל"ב ב, כד), הנשבעים שבועות אלה (במדבר ה,

25 ' שמש, סיפורי אלישע – ניתוח ספרותי, עבודת דוקטור באוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשנ"ז, עמ' 159, טוענת כי הקללה בשם ה' בסיפור אלישע באה מכוחו של ה' ומבטאת את רצונו. לענייננו נאמר כי הביטוי "בשם ה'" מוכיח כי אלישע אינו מסוגל לבצע את הקללה לבדו, ולכן הוא נעזר בשמו של ה'. דומה הדבר לדברי נעמן: "עמד וקרא בשם ה' אלוהיו והניף ידו אל המקום ואסף המצורע" (מל"ב ה, יא). הקריאה בשם ה' מלמדת על הקשר שבין הנביא לבין ה'. בסיפור המלחמה של דוד מול גולית ובסיפור אליהו בהר הכרמל ביטוי זה מלמד על הקשר שבין המאמין הישראלי לבין אלוהיו: "ואנכי בא אליך בשם ה' צבאות אלהי מערכות ישראל" (שמ"א יז, מה), "וקראתם בשם אלוהיכם ואני אקרא בשם ה'" (מל"א יח, כד). וראו גם בראשית יב, ח; יג, ד; כו, כה; שמות לג, יט; לד, ה. במספר מקרים הקריאה בשם ה' משמעה בקשת סיוע מאת ה': "והיה כל אשר יקרא בשם ה' ימלט" (יואל ג, ה). שם ה' מגן על עני ודל (צפניה ג, יב) ומגן על הבוטחים בו (ישעיה נ, י). ראו גם תהלים כ, ח; קיח, י–יב; קכד, ח, ועוד.

26(כא) והמקללים את אויביהם בעת תפילתם אל ה',²⁷ מעלה כי יש בהם אמונה שהקללה פועלת באמצעות ה'.²⁸ על סמך אמונה זו הם מבקשים מה' כי יריב את ריבם ויפרע משונאיהם.²⁹ הפנייה לה' כי יעניש את האויב (הקללה) עדיפה על ביצוע עצמי. המקלל מאמין כי הקללה הנמסרת לידי ה' עשויה להיות קשה ויכולה לפעול בדרכים ובעצמות שבן אדם אינו יכול לשערן, ולכן היא אפקטיבית יותר.³⁰

26 על פי חוק האישה הסוטה (במדבר ה, יא–לא), הבעל החושד כי אשתו זנתה עם אחר, מביאה לבית המקדש והיא מושבעת כי לא סתתה ממנו. הבעל מצפה כי הכוהן יקיים את הטקס כראוי כדי לשפוט את האישה במשפט אלוהי. הבעל נשאר פסיבי. גם הנשבעים בנוסח ה'אלה': "כה יעשה...אלוהים ל...וכה יוסיף" (שמ"א ג, יז; יד, מד; רות א, יז, ועוד) נמנעים מלקיים את הקללות. הנשבעים הללו מבטאים נוסח של איום בסנקציה אלוהית שתפול עליהם אם דבריהם יתבררו ככזב. דומה לכך היא השבועה המופיעה בתהלים בהקשר לזכירת ירושלים: "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני תדבק לשוני לחיכי אם לא אזכריכי" (קלו, ה–ו).

27 ירמיה התפלל כי אנשי ענתות ייענשו על ידי ה' (ירמיה יח, יט–כג) ואמר: "בעת אפך עשה בהם" (שם, כג). ירמיה מנע עצמו מלפגוע באויביו וביקש שה' יעשה זאת בעצמה ובזמן המתאימים. ראו דוגמות לתפילות רבות נוספות: הושע ט יד, תהלים ג, ח; ה, יא; י, טו; יא, ו, ועוד רבות. המתפללים מבקשים-מצפים לביצוע גזר דין של המשפט האלוהי. בתפילתם הם חפצים כי ה' יפעיל את כוחו הרב ויכה באויביהם ויצילם מצרותיהם.

28 כך כותב מ' ויינפלד, ערך "קללה", אנציקלופדיה מקראית, תש"ן, ז, עמ' 187.

29 'צעקה' של יתומים ואלמנות המתלוננים לפני ה' על המענים אותם, ממחישה את רעיון הסיוע האלוהי לקוראים אליו וזכאים לעזרתו: "כל אלמנה ויתום לא תענון אם ענה תענה אותו כי אם צעק יצעק אלי שמע אשמע צעקתו וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב והיו נשיכם אלמנות וביניכם יתומים" (שמות כב, כא–כג). רלבנטיות הפנייה אל ה' מהווה ביצוע קונקרטי של קללה מפי הזכאים לכך. ראו על כך בהרחבה אצל: J. Ben Dov, "The Poor's Curse: Exodus XXII 20–26 and Curse Literature in the Ancient World", *Vetus Testamentum*, 56 (2006), pp. 431–451.

30 יש כתובים שמהם עולה כי ניתן לאדם לקיים את הסנקציות האמורות בשבועה. שבטי ישראל נשבעים שבועה גדולה כי ימיתו את הנעדרים להתייצב להילחם בשבט בנימין (שופטים כא, ה). השבועה קוימה על ידם, והם הרגו את אנשי יבש גלעד (שם, ט–יב). שאול השביע את העם לא לאכול דבר בזמן המרדף אחר הפלשתים (שמ"א יד, כד) ורצה להרוג את יונתן שעבר על השבועה (שם,

בלנטיין (Balentine) טען כי ניתן ללמוד מתפילתו של ירמיהו על אנשי ענתות, אויביו – "אל תכפר על עונם וחטאתם מלפניך אל תמחי ויהיו מכשלים לפניך בעת אפך עשה בהם" (יח, כג) – על תפיסת התפילה של המקלל. המקלל מבקש מה' כי עוונותיהם של מושאי קללתו יקטרגו עליהם. ירמיהו מבקש מה' שלא ישיב את פניו ריקם ויחיש את הצלתו כדי שלא תהיה מכתו נצח ומכתו אנושה (שם, טו, יח).³¹ כך גם המתפלל נכנע לפני ה' גם כאשר הוא מרגיש שה' "היה תהיה לי כמו אכזב מים לא נאמנו" (שם), וזאת משום שהוא זקוק לכווחו שישפוט את אויביו ללא רחמים. לפיכך נאמר כי המקלל מאמין בכוח הרב של ה' ובסמכותו לבצע את הקללות באויביו, וביצוע עצמי של הקללה יכול להיחשב כפגיעה בסמכות האל ובהתערבות בנתון לשליטתו.

על פי הנאמר לעיל נבאר את נבואות יחזקאל ועובדיה: קיומה של קללה אלוהית הגוזרת השפלה לאומית על עם ישראל, אינה מהווה היתר לגויים לבצעה במקביל לכך, אם הגויים יפגעו בכבודם של הישראלים הם ייענשו בשל פגיעה בכבודו של ה' והתערבות בתחומי סמכותו הבלעדית. רעיון זה אפשר להוכיחו באמצעות השוואתו לתפיסה של דוד אשר נמנע להמית את שאול רודפו (שמ"א כד, ג–ז; כו ז–כה). דוד אשר נרדף בתכיפות על ידי שאול יכול היה להמיתו פעמיים בחשאי, והוא נמנע מכך

מג–מד). ראו על כך בהרחבה, אצל: P. A. Kiem, *When Sanctions Fail: The Social Function of Curse in Ancient Israel*, Ann Arbor S. H. Blank, (un-published Ph.D), 1992, pp. 34–113. על פי "The Curse, Blasphemy, the Spell and the Oath", *Hebrew Union College Annual*, 23 (1950–1951), pp. 77–78, משמע כי המקלל בנוסח "ארור... לפני ה'" (יהושע ו, כו; שמ"א כו, יט) רשאי לבצע את הסנקציה. ייתכן כי המקרים הללו (לפי דעות אלו) מייצגים תפיסה כי יש מצבים שבהם מוטלת על האדם חובה לקיים את הסנקציות הנלוות לאלות הללו. אולם אין המקרים הללו דומים לקללה האלוהית הגוזרת השפלה לאומית על עם ישראל. המקרים שבהם ניתן לקיים את הסנקציה עוסקים ביישום קללות אנושיות. ואולם הקללה כי עם ישראל יושפל היא קללה אלוהית הניתנת לעם ישראל שעבר על סעיפי הברית עם ה'. סביר להניח כי קללה אלוהית נכבדת יותר מקללה אנושית, ובמקרה זה נאמר כי אין לאדם רשות לבצע את הסנקציה.

S. E. Balentine, *Prayer in the Hebrew Bible, The Drama of Divine – Human Dialogue*, Minneapolis: Fortress, 1993, p. 164. 31

משום שהאמין כי שאול הוא "משיח ה'" והוא מוגן על ידו. דוד אמר זאת מפורשות לאבישי: "אל תשחיתוהו כי מי שלח ידו במשיח ה' ונקה ויאמר דוד חי ה' כי אם ה' יגפנו או יומו יבוא ומת או במלחמה ירד ונספה חלילה לי מה' משלח ידי במשיח ה'" (שם, כו, ט-יא).³² בחינת דבריו של דוד מעלה תפיסת עולם שלפיה אסור לפגוע בשאול שהוא קדוש – "משיח ה'", וזאת למרות חטאיו והסכנות הנובעות מהתנהגותו.

הסבר לתפיסה זו ניתן להפיק מתוך דברי דוד בזמן מנוסתו מאבשלום שבזוה וקולל על ידי שמעי בן גרא (שמ"ב טז, ה-ג). על פי המתואר בסיפור אמר דוד לאבישי: "מה לי ולכם בני צרויה כה יקלל כי ה' אמר לו קלל את דוד ומי יאמר מדוע עשית כן... הניחו לו ויקלל כי אמר לו ה'" (שם, י-יא).³³ דוד סבר שהבלגתו במקרה זה תהווה עילה לרחמים אלוהיים: "אולי יראה ה' בעיני והשיב ה' לי טובה תחת קללתו היום הזה" (שם, יב). כניעתו של דוד לגזרה, והבנתו כי ה' שלח אותו לקלל אותו והוא מבליג – מהווה דרך התנהגות ראויה. דוד מייצג תפיסה שלפיה

32 דברים דומים אמר דוד לשאול לאחר צאתו מהמערה: "ישפוט ה' ביני ובינך וידי לא תהיה בך... והיה ה' לדין ושפט ביני לבינך וירא וירב את ריבי וישפטני מידך" (שמ"א כד, יב-טו). גם דברי אביגיל ותגובת דוד המודה בצדקת דבריה ומברכה, מעידים על תפיסה דומה (שם, כה, כט-לה): "ואת נפש איביך יקלענה בתוך כף הקלע... ולא תהיה זאת לך לפוקה ולמכשול לב לאדני ולשפך דם חנם ולהושיע אדני לו והיטב ה' לאדני וזכרת את אמתך" (שם, כט, לא). על פי דברי אביגיל מלחמה פיזית בכפוי הטובה הוא מעשה פסול: פוקה, מכשול לב ושפיכת דם נקי חנם. על פי דברי אביגיל, ראוי להתבונן במעשי ה' ולראות כיצד יתבצע העונש האלוהי, ואין האדם רשאי להרוג את אויבו אם לא קיבל היתר אלוהי לכך. ראו חידוד המסר המוסרי של אביגיל אצל א' סימון, "אביגיל מונעת את דוד מבוא בדמים – אלימות פוליטית במקרא", בתוך: הנ"ל, בקש שלום ורדפהו, תל אביב: ידיעות אחרונות ספרי חמד, תשס"ב, עמ' 209.

33 דברי דוד אל שלמה בצוואתו כי ידאג לנקום בשמעי (מל"א ב, ח-ט) אינם מהווים מרידה בסמכות האלוהית. שמעי ייענש רק אם תימצא תואנה חוקית לכך. וכך אמר דוד לשלמה: "אל תנקהו כי איש חכם אתה וידעת את אשר תעשה לו והורדת את שיבתו בדם שאול" (שם, ט). בראשית ימי מלכותו של שלמה נמצאה הזדמנות כזו כאשר שמעי לא נשמע לצו המלך ודינו נגזר למיתה (שם, לט-מג). שלמה פירש את קורותיו של שמעי כמשפט אלוהי, ואמר לשמע: "השיב ה' את רעתך בראשך והמלך שלמה ברוך וכסא דוד יהיה נכון לפני ה' עד עולם" (שם, מד-מה).

האדם המפרש את המאורעות כמשפט אלוהי אינו רשאי להתערב במהלכן ולפגוע בסמכות האל הנותן גמולים לבני אדם. במקרים הללו עדיפה התנהגות פסיבית, אשר במהלכה יש להתבונן באופן כנוע במשפט האלוהי המתקיים במציאות, ולפעול רק כאשר יש לכך היתר אלוהי. לאור זאת מובנת הבלגתו של דוד במפגשיו עם שאול. דוד ידע כי שאול הוא קדוש ומוגן על ידי ה'. דוד, שהאמין בעקרונות הגמול האלוהי קיבל בהכנעה את האיסור להתערב בתחום שליטתו של ה' ונמנע מלפגוע בשאול.

תפיסת עולם זו דומה לתפיסת הנושא הנדון. גם בזמן החורבן עם ישראל נבחר, אך הוא נשפט, על פי דברי הנביאים, לעונש של חורבן וחרפה עקב חטאיו. על פי נוסחי האלות הכתובים בתורה, ה' הוא המבצע את הסנקציות כאמור בתוך איום התוכחה: "ישלח ה' בך את המארה" (דברים כח, כ).³⁴ עולה מכאן כי אין איש אשר רשאי ליישם את הקללות אם לא קיבל היתר אלוהי מפורש לעשות כן. התפיסה העולה מנבואות יחזקאל ועובדיה היא אפוא שלמרות האכזבה הקונקרטיית מעם ישראל, אין רשות לנוכרים הצופים בו לנצל את חולשתו המדינית של עם ישראל ולפגוע בכבודו.

השמירה של ה' על כבוד עם ישראל בעת הענשתו על חטאיו מתאימה לתיאור המופיע במזמור על דרך השמירה האלוהית על אבות האומה: "ויתהלכו מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר לא הניח אדם לעשקם ויוכח עליהם מלכים אל תגעו במשיחי ולנביאי אל תרעו" (תהלים קה, יב-טו); דה"א טז, כב).³⁵ מזמור זה מציג אידאה שלפיה מלכי אומות העולם

34 דוגמות נוספות בהקשר זה ראו גם דברים כח, כא; כב; כה, כח. רעיון זה מופיע גם בנוסחי ברית סיני (ויקרא כו, ג-מו), ובברית שנכרתה במעמד העם סמוך למותו של משה (דברים כט, ט-כח), נאמר כי ה' אחראי לביצוע הברכה למקיימי הברית ולקללה הניחתת על מפיריה. דוגמות לכך: "אף אני אעשה זאת לכם והפקדתי עליכם בהלה" (ויקרא כו, טז), "ואם עד אלה לא תשמעו לי ויספתי ליסרה אתכם שבע על חטאתיכם" (שם, יח). דוגמות נוספות ראו גם שם, כד, כח; דברים כט, יט-כ.

35 בדה"א טז, כב, מופיעה במקום המילה "לנביאי" – "בנביאי". אין מקום במסגרת מצומצמת זו לדון בפולמוס על שאלת זיהוי קדימות מזמור מסוים על משנהו ועל פשר הזיקה ביניהם. הקשרו של המזמור עוסק באבות האומה ובחיייהם. זאת ניתן להוכיח מהפסוקים הקודמים המזכירים את האבות (תהלים

שנפגשים באבות האומה מצווים להימנע מלפגוע ב"משיחיו" (בחיריו) ובנביאיו של ה'.³⁶

לאור האמור לעיל ניתן לשער שבדומה לתפיסה של דוד ובדומה לאמור בתהלים קה וכדה"א טז, נבואות יחזקאל ועובדיה שנדונו לעיל מתבססות על ציפייה מהאומות העדות לחורבן שלא להתערב במושאי הקללה האלוהית. ביזוי עם ישראל, למרות היותו ראוי לענישה חמורה על חטאיו, נתפס כהתערבות לא ראויה במעשי ה' ופגיעה במושאי בחירתו.³⁷

קה, ח-י; דה"א טז, יג-יז). על מגמת המזמור ראו בהרחבה אצל: W. D. Tucker, "Revisiting The Plagues in Psalm CV", *Vetus Testamentum*, 55 (2005), pp. 401-411

36 פירושו של רד"ק לפרק ב, טו (תהלים, מקראות גדולות הכתר, בעריכת מ' כהן, רמת גן תשסג, עמ' 115) מבאר רעיון זה היטב: "במשיחי – נסיכים גדולים היו, והיו נכבדים אצל המלכים כאלו היו מלכים משוחים; וכן אמרו בני חת לאברהם: 'נשיא אלהם אתה בתוכנו' [בראשית כג, ו] וכן אבימלך הלך אחר יצחק לעשות שלום עמו". זהו כתוב יחידי המכנה את אבות האומה 'משיחים'. כינוי זה מתאים להיותם נביאים, כפי שאמר ה' לאבימלך בהתייחסו לאברהם: "ועתה השב את אשת האיש כי נביא הוא" (בראשית כ, ז), וכפי הכתוב המתאר את יעקב כנביא החוזה נבואת אחרית הימים: "האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים" (בראשית מט, א). על פי סיפור אליהו, ה' ציווה אותו למושח את אלישע בן שפט לנביא (מל"א יט, טז), וכן כתוב: "רוח ה' אלוהים עלי יען משח ה' אותי לבשר ענוים שלחני" (ישעיה סא, א). וראו על כך אצל ע' חכם, דעת מקרא – תהלים, ב, ירושלים תשל, עמ' רע, הערה 20.

37 דוידסון – *The Vitality of Worship, A Commentary on – The Book of Psalms*, Cambridge: Grand Rapids, 1998, p. 344 קישר פסוק זה לישעיה נה, ג: "הטו אזניכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם ואכרתה לכם ברית עולם חסדי דוד הנאמנים". הוא שיער (עם שיש בדבריו הסתייגות עצמית) שמלכים מבית דוד זכו לאהדה יתרה עקב התפיסה כי הם מוגנים על ידי ה'.

"The Title: 'My anointed ones' marks out those who have a significant part to play in God's purposes and are under the protection of God"

סיכום

הנחת היסוד של התפיסה הנבואית היא שבעת החורבן, כאשר עם ישראל נדון לחורבן והשפלה בשל חטאיו, אין היתר לנוכרים לפגוע במעמדו הבכיר של עם ישראל ולזלזל בכבודו. הקללה האלוהית הגוזרת את דינו של עם ישראל להשפלה לעיני הגויים, ניתנת כסנקציה על ההימנעות של ישראל לקיים את חלקם בשבועות הברית. עם זאת, הסמכות הבלעדית לביצוע הקללות היא ה', אשר יבחר לבצע זאת בדרך הראויה בעיניו. זאת בדומה לדוד שנמנע מפגיעה בשאול ובדומה למה שמצאנו במקורות נוספים במקרא. ביזוי עם ישראל על ידי נוכרים ללא היתר אלוהי מהווה פגיעה בכבוד ה'. נבואות יחזקאל ועובדיה מלמדות כי נוכרים שעשו זאת ראויים לענישה חמורה מאת ה'.

ייתכן לומר כי העונש האלוהי לעם ישראל, שיהיה מקולל בעמים בזמן הגלות והחורבן, אינו מבטל את החיוב הקבוע של הגויים לכבד את עם ישראל ולהימנע מלקללם. על פי המקראות שנדונו נשער כי איסור הפגיעה בכבודם של הישראלים הוא חוק קבוע, ואינו קשור בהתנהגותם של ישראל.